

...MINT A KERESZT AZ ORSZÁG KORONÁJÁN

Az időről nemcsak azt nem tudni, hogy egyáltalán van-e, de azt sem, hogy ha nincs, akkor mégis hányféle van: a homokórával-naptárral mérhető mondvacsinált helyett: visszatérő ciklusok keringése? negyedik dimenzió? bergson-i tartam? biológiai? lelki? történelmi?

A felfedezés, hogy nincs idő, s hogy mért nincs, bizonyára többféle is van, a regényirodalomban gyorsan — bár mi az, hogy "gyorsan"? — a történet, azaz maga a történet megkérdőjelezését vonta maga után. Az írók ráeszméltek, hogy az események nem annyira a térben és időben, mint inkább a hősökben — s mind-egyikben másként — vagy a társadalmakban zajlanak, viszonylagosan, sokrétűen és sokértelműen, s hogy egy álombeli, vagy képzel, vagy az emlékezetben alakuló, továbbható konfliktusnak messzebbmenő következményei lehetnek, mint a valóságosnak. Voltak, akik azt hitték, hogy ebben az idő-felbomlásban elvesz maga a regény is. Holott ellenkezőleg: a műfaj megújódott. Regény-Einstein-ek tűntek fel — Proust, Joyce, Thomas Mann, Kafka, Faulkner — Krúdy... s új időérzékenységgel új tartalmat és értelmet adtak az epikának.

Ez az új tartalom és értelem senkiben sem fejlődött olyan bensőséges, mint a millenáris évben egy mindössze 18 éves személyes élményanyag mögött már sűrűn gomolygó mondanivalóval Pest-Budára indult s Budapestre érkezett Krúdy Gyulában. Elűszott nemesi porták, csöndesen öregedő kisvárosok és a harsány metropolisszá serdülő főváros hangulat-díszletei közt játszó érzelmi drámáinak zömét könnyű kijelölni a kalendárium-mérte időben, — a kiegyezés és az első világháború között. Művei javarészt ugyanazon vagy más-más néven vissza-visszatérő hőseivel akár egyetlen óriási folyamregénynek s korkörképnek is tekinthetjük, igazi tárgya azonban nem a kor, hanem az azt élető, formáló álom, emlék, érzelem, — a múlt, a lelki idő.

Ezek a hősökben és eleven mellékalakokban talán a *Comédie humaine*-nél is gazdagabb (s ezért egy, a francia Balzac-lexikonhoz hasonló Krúdy-lexikon összeállítását sürgető) regények és novellák nem nagyon mozgalmassak. Nem sok történik bennük, néha majdnem semmi. Hőseik járnak-kelnek, utazgatnak, álmodoznak, velőscsontot és tányérhúst esznek és boldogtalanul szerelmesek, magányosak. Belső eseménnyel vannak zsúfolva. A XIX. század magyar, nyugati és orosz regényein nevelkedett író feltalálta s a maga teljesen egyéni módján alkalmazta a XX. század regényírásának megannyi időbontó-szövő technikáját, — külön-külön, vagy többnyire együttesen.

Az alvajáró cselekmény, amelyet vérkeringésként hat át a múlt és az elmúlt idő, a legregényesebb helyzetekben ébred fel s néz körül. Krúdy nem a fordulatos cselekmény-bonyolítás, hanem a regényes helyzetek írója: azoké a helyzeteké, melyekben a cselekvésmozgató erők — az okok és célok — olyan nosztalgikus hangulatokba sűrűsödnek, hogy már szinte semminek sem érdemes történnie, csak megtörné a varázs. Krúdy regényeinek fejezetei — akárcsak novellái —, magas belső feszültségű regényes helyzetek, idő-köd fölé emelkedő Varázshegyek, amelyeken kortévesztő Don Quijote-ok, ábrándos kisasszonyok, álomvilágfiak andalognak. Némely szituáció jellegzetes regényességére Krúdy egyenesen is rámutat: „*mint egy Dickens regényben*”, „*mint egy Balzac regényben*”, „*mint egy orosz regényben*” — jegyzi meg gyakran.

Ezeket a regényes helyzeteket képekben és hasonlatokban — magában a stílusban — járja át az idő, az emlék, a tartam; a befejezetlen, a fél- és a régmúlt. Rendkívüli sodrással, mért Krúdy képgazdagsága párját ritkítja a világirodalomban.

Próbáljuk meg ezeket a Bécs, Krakkó, Nyíregyháza, Badacsony négyszögében lebegő, de univerzális tartalmú költői képeket az általuk feldíszített hangulatokból, vagy akár technikájukból kiindulva az európai festészet formanyelvére lefordítani. A pazar Krúdy-galériában megtaláljuk Spitzweget, a bajor kismestert, romantikus kisvárosi jeleneteivel és

(Kísérlet Krúdy költői időérzékenységének felderítésére)

gyöngéd humorával, az élesszeműen, ironikusan lényegre tapintó és illúziótlanul szenvedő Toulouse-Lautrec-et, a misztikára hajló, álomszerűséget valóságúsággal, romantizmust realizmussal közös nevezőre hozó angol pre-rafaelitákat, a szimbolizmus és a szecesszió legérzékenyebb képekben-gondolkodóit, némely fétisizmusra hajlamos, súlyos erotikájú szürrealistát — például Delvaux-t, — a kedély fény- és árnyjátékait különböző jelmezekben próbálgató önarcképek Rembrandtját, s minden bizonynal: Csontváryt... (A „*Hidon átvonuló társaság*”-ot Szindbád-illusztrációnak is vélhetnők... A „*Szerelmespár*” Rezedát és Krónprinc Irmát juttatja eszembe...)

Krúdy bensőségesen érzéketlen kép- és hasonlatvilága minden mondatában megnyilvánul. Olyan gazdag, olyan sokféle ágazó, hogy az ugyancsak asszociációkból szőtt, tudatot és emléket tartalmazó-tartamosító belső monológgal, tudatfolyammal lehet párhuzamba állítani. Ez a tudatfolyam gyakran *canto*-vá fegyelmelve áramlik, képeket, képzetársításokat sodorva. („*Úgy hangzol bennem, mint a négermuzsika... Esküvő van a cukorültetvényen és a rabszolgák szájharmonikán fújják az orkászserű tánczenét, amíg mindenki elveszti az esztét... Mäskor magyar népdal vagy, Tisza mentén, holdvilágnál, halásztanyán, sebes szívvel, öngyilkos korszakban... A nagyapám keringője vagy vasárnap délután a zongoránál... Egércincogás vagy cirkuszzene. Egy végtelen üvöltés vagy, amely az örültek házából hangzik... Szerelem vagy.*”)

Krúdy, aki még a külső leírásokban is a belső világot érzékelteti („*Alkonyodott, mint a färadt szív*”), ritkán él szemléltető, magyarázó hasonlattal. Nem az ismeretlen világítja meg valami ismertebbel, hanem ellenkezőleg: az ismert, a hétköznapit büvöli-poétizálja titokzatossá. („*...a nagybögő tompán mordult, mint a végzet.*” „*A Dunán a hajók úgy túlköltek, mint eltevedt kísértetek.*” „*A vén fogadó szoba megtelt füsttel, mint valamely barlang, ahol öreg törpék fonják a szakállukat.*”)

„*Tél volt vagy nyár?... Az évszakok nem fontosak, mert az ember mindig magának csinál tavaszt vagy telet. Amint odabenn a szívében elgondolja, az történiük körülötte*” — írja Krúdy egy novellájában, időfilozófiájára jellemzően. Ami nem akadályozza meg abban, hogy a naptári-óráműtatói idő múlását is jelezze: „*...amikor kékülni kezd az akácfa árnyéka a fehér havon .. vagy: „... a földre hullott falevelek már olyan pirosak voltak, mint a vércseppek.*”

A múlt és a múlt időt, akárcsak az álmokban kódoló jövőt — az emlékező és a vágyakozó nosztalgiát — regényes helyzetekben megjelenítő és lírai tudatfolyamban felbontó író az idősíkokat néha könnyedén laza, máskor szorosabb kompozíciókban fonja egybe... Lazán a *Vörös Postakocsi*-ban és az *Őszi utazások*-ban, szorosabban szám talan novellájában, — például az iskolapéldaként emlegetett *Silbak* címűben, amelynek hőse egy füredi nyár jelenidejében a múlt — és a jövő — nyírségi bánatát és egy hajdani olaszországi utazás zsongító emlékét keveri ábrándosan boldogtalan, beteljesületlen szerelemmé.

A Szindbád ciklus? Flash-back-ek sorozata.

Krúdy időérzékeltető technikái írói korzakaival, könyveivel s könyvein belül néha mondatonként változnak és váltakoznak, egymást kiegészítve. Előfordul az is, hogy egy lelemény csak vázlatosan tűnik fel egy leírásban, egy felsorolásban, mint például az ilyen időt és teret egymásbasimító hasonlatban: „*... tájkép, amelyen olyan messzire lehetett látni, mint az élet.*” Végülis, ha Krúdy különböző technikákban megnyilvánulva is egységes időszemléletére valamilyen összefoglaló, s relativizmuson, bergsonizmuson, impresszionizmuson, szürrealizmuson (a vele kapcsolatban leggyakrabban emlegetett iz-

musokon) túlmutató, azoknál egyszerre általánosabb és pontosabb meghatározást keresünk, egy új kifejezést kell alkotnunk. Én ezt javasolnám: *történelmi spiritualizmus*.

Hogy mit jelentsen ez a kifejezés? Semmi esetre sem holmi ideológiai beskatulyázást. Még kevésbé műltszépitgetést vagy biedermeyseskedést, amiért gyakran elmarasztalták Krúdyt, többnyire tévesen, félreértésből. Régimódíságot sem. Igaz, „*akármint újhódik a világ — hiszen ez a természete —, mindig akadnak utasok, akik a vonatról lekéslek*” — olvashatjuk az önéletrajz jellegű *N.N.* bevezetőjében, de ne hagyjuk magunkat megtéveszteni. A legtöbb kortársa (s bizonyára a saját) szemében „*lemaradt pasasér*” irodalmunk Bolyaija, korának legmodernebb magyar írója...

...aki a hosszú feledésen és mellőztetésen túlról nem csak modern klasszikus, de klasszikus modernként jött vissza, egy emberöltővel halála után, az élő irodalomba. A mai olvasók talán még nagyobb lelkesedéssel fedezik fel, mint nagyszüleik hajdan, a tízes években, közönségsikereinek korában. A történelmi materializmus elvét valló hivatalos kritika sem áll már útjába ennek a diadalmas visszatérésnek. Sajnálkozva jegyzi meg ugyan, hogy Krúdy „nem látta a haladás és a jövő útját”, „a politikai Károlyit éppúgy nem értette meg, mint Kun Bélát”, „megejtették a hazafias frázisok” s Trianon után „értetlenül és döbben-ten nézte 'Mária országának' szétarabolását”, de inkább az „enyhítő körülményeket” hozza előtérbe: mégiscsak útálta a háborút, helyeselte a földreformot, s nyomorban halt meg... Ezek az irodalmi prókákörök aztán még tovább is mennek. Nemcsak hogy „megbocsájtanak” neki, de roppant értékeit látva, az „aki nincs ellenünk, az velünk van” elvén megpróbálják a hatalmas örökségét rekonstruálni. Kiderítik, hogy nem is lírai idő-látását-látomását követve, hanem politikai indulatból, a kapitalista világ és a Horthy-korszak sivárságából emigrált a múltba... Írói éleslátását és stílusának egyik legfőbb jellemző-jét, a minden írását átható finom ironiát pedig — egy-két erősebb kifakadására hivatkozva — legalábbis valamilyen kritikai realizmusnak akarják beállítani.

Ez az irodalomtörténetet minduntalan a káderezéssel összetévesztő kritika úgy véli, szemérmesen takargatni vagy mentegetni kell Krúdy dehonesztáló — úri — származását. Mintha a nagy írók, még a legelkötelezettebbek is, nem állnának kívül a társadalmi osztályokon. S mintha, — ha már mindenképen társadalmi osztályba kell besorítani a hanyatló történelmi osztályt (éppúgy, mint a kupeceket, cigányokat, nyárspolgárokat, lumpenproletárokat, tőzséreket, bohémeket, — mindenkit) rokonszenven s ugyanakkor folényes ironiával szemlélő Krúdyt, nem kellene beletörődni a nyilvánvaló változtathatatlanba, — abba, hogy maga is régivágású úr volt a javából, az a bizonyos, aki a pokolban is az marad, országépítő

crényeivel és országvesztő bűneivel, s ráadásul „hanyatló” úr, párbajok és kártyacsaták hőse, cigánnyal mulató, magányos, önmagát pazarló, óriás birtokával — meny-nyiségre is határtalan életművével — sáfárkodni nem tudó, aki, ha többet dolgozott is mint akármelyik napszámos, csak úgy fél-vállról, — úrimódon — volt zseni. Talán még időfilozófiája is az úri idegőrköség művészi tudatosodása...

Nem, nem a múltban élt. A múlt élt öbenne (mint hőseiben is). Korát mesélte, olyan éles-látóan, hogy abban a továbbható múltat is észrevette, — hatvanhetet és negyvennyolcat, Himfyt, Lavottát, a „Rákóczi-aludt-benne” ágyakat, a régi felleg és álom-várromokat, kísértethangulatokat...

A cselekménybe, jellemábrázolásba, leírásba finoman beleszótt álomszines vagy emlékhálovány időfonál végigvonul minden Krúdy szövegben, — hol egyenes utalás, hol kép, hol hasonlat, hol reflexióként. A századvég pesti irodalmi kiskocsmáiban sürgő-forgó Józsiás (aki egyébként talán a regényben regényt író regényhős első megjelenése az irodalomban) a hajdani „Csigá”-ban szeretne üldögdélni, — Vörösmartyval... Az ungvári borospincében mulató „*Alvinczi arca piros és andalgó, mint egy Rákóczi korabeli nóta üteme...*” A „*Napraforgó*” földbirtokos remetéje évente egyszer meghal a világ számára, s ilyenkor magányosan hegedül, „*mint egy Bessenyei korabeli testőr, aki halálos párbajra készülődik...*” A „*Hét szilvafa*” című elbeszélésben egy Amerikába kivándorolt férfi visszatér ősei végképp elértéktelenedett kis birtokára. „*Furcsa ország vagyunk*” — kommentálja Krúdy meleg ironiával — „*valaki visszajön a föld túlsó oldaláról, hogy felcsapjon tekintetes úrnak.*”

Ennek az érzelmi távlatok mélyén, magában a mesében és a stílusban derengő nemcsak egyéni, de egész nemzeti múltnak az állandó jelenléte, s a valódinál igazibb, mert lelkekben élő imaginárius hazának megannyi áttűnése: ez Krúdy összefoglaló időfilozófiája: ezt nevez-ném történelmi spiritualizmusnak.

Koszolányi „*Krúdy Gyula*” című versében érzett rá erre a szemléletre: „*...deresedő, téko-z, mámoros, nábohi, fäbrändözö, részeg, zokogó cimbalmos, / borba és könnybe fült régi lakodalmon, / apám lakodalman, fiam lakodalman, / nagyapám lakodalman, unokám lakodalman / muzsikálok nekünk ősrégi bánatod...*” Szép Ernő egy hasonlatával talált telibe. Ezt írta Krúdynek 25 éves írói jubileumára: „*Megható szépséges fejed, aki vállaid felett örökösen félrehajlít, mint a kereszt az ország koronáján.*”

Az idén százéves Krúdy Gyula örök életében ezeréves volt. Ezért új ma is.

Lehoczky Gergely